

Загадкавая краіна Паэзія

Паэзія — самы няўлоўны сакрэт,
Які не будзе нікім рассакрэчаны.

Пімен Панчанка.

Пасля гэтых слоў Пімена Панчанкі, узятых у якасці эпиграфа, не могуць не ўзнікнуць пытанні: «Для чаго ж тады шукаць разгадку таямніц паэзіі?», «Навошта гэтыя цяжкія і разам з тым марныя намаганні?».

Аднак сэнс, напэўна, ёсць! І вельмі сур'ёзны! Бо колькі існуе чалавецтва і развіваецца мастацтва слова (і гэта не адно тысячагоддзе!), людзі шукаюць разгадку таямніц паэзіі. Шукаюць яе, калі задумваюцца над тым, чаму так хвалюе добрая песня, чаму так прываблівае, кранае хараша і дасціпна сказанае слова. Пра таямніцы паэзіі многа разоў выказваліся самі паэты, даследчыкі літаратуры, крытыкі.

Беларуская паэтэса Ніна Мацяш так расказвала пра нараджэнне верша: «Нараджэнню верша заўсёды папярэднічае нейкае несвядомае ўнутранае назапашванне, а тады ўжо часта дастаткова літаральна дробязі — рэплікі, руху, промня на вадзе, начніцы ў святле вулічнага ліхтара — і раптоўна ўсярэдзіне нешта напята затрымціць, і густы, неўразумелы гул (яго прыблізна можна зраўнаваць з гулам нябачнага мора) уладна запаўняе ўсю істоту, зводзіць свядомасць да аднаго — да напружанага ўслуховання ў самога сябе, дзе з нейкіх нетраў да яе прабіваюцца першыя словы, музыка першых радкоў... Гэта немагчыма вытлумачыць!»

Атрымліваецца, як у той казцы пра зачараваны скарб. Увесь свой век герой настойліва шукае скарб. Сам не знаходзіць — працягваюць пошукі яго дзеці, унукі, праўнукі, потым і іх дзеці. Але чаму? Ды таму, відаць, што з гэтым звязана нешта вельмі важнае для іх — надзеі і мары пра лепшае, прыгажэйшае жыццё, жаданне чагосьці нязвыкллага, прывабнага і сапраўды таёмнага, загадкавага.

Сакрэты паэзіі. Яны сапраўды вельмі няпростыя, аднак паэзія — нібы тая далёкая зорка ці прыгожая экзатычная¹ краіна, што ўяўляецца нам у снах ці марях, кліча да сябе, прываблівае ўсіх, хто неабыйкавы да прыгожага, узвышанага.

І для тых, хто вельмі хоча спазнаць яе, паэзія ўсё ж свае таямніцы прыадкрывае. Праўда, пры гэтым яна яшчэ болей заварожвае сваімі загадкамі. Хто хоць раз дакрануўся сэрцам, душой да паэзіі, той ужо ніколі не пазбавіцца цягі да прыгажосці, заключанай у паэтычным слове.

Вось так вобразна пра яе гаварыў выдатны паэт Максім Танк:

...Паэзія — гэта адвечная цяга
Вяршынь да нябёс,
А траваў і дрэваў —
Да сонца.
Паэзія — гэта вясёлкавы мост
Ад сэрца людскога
Да мары...

Кожны гук, кожнае слова, нават паўза ў прыведзеных радках Максіма Танка набываюць асаблівае значэнне. Сумяшчэнне сцісласці і глыбокага зместу ў аўтарскім выказванні таксама можна аднесці да сакрэтаў паэзіі. Эмацыянальна-насычаная і лаканічная мова паэтычнага твора патрабуе ад аўтара і адпаведных сродкаў мастацкай выразнасці. (Трэба адзначыць, што ўсе творы паэзіі надзвычай багатыя рознымі вобразнымі выразамі, паэтычнымі фігурамі і тропамі (напрыклад, метафарамі, эпітэтамі, параўнаннямі і інш.). Гэта робіць іх мову вельмі шматзначнай, патрабуе пры аналізе асаблівай увагі да кожнага слова, кожнай умоўнасці, падрабязнасці.)

¹ *Экзатычная* — далёкая, дзівосна-незвычайная, таямнічая.

Іншымі словамі, паэзія — гэта тая сіла, што надае высокі сэнс жыццю, робіць яго змястоўным і прывабным, абуджае ў чалавеку нястрымнае памкненне да хараства, прыгажосці, гармоніі са светам. Яна з'яўляецца невычэрпнай крыніцай духоўнага багацця нашага народа, прамаўляе нашы заповітныя мары і спадзяванні, вучыць праўдзе і чалавечнасці. Толькі ёй пад сілу ўзняць душу чалавека над будзённасцю. Час здольны змяніць свет, высушыць рэкі і занесці пяском гарады. Але, як адзначаюць самі паэты, крыніца паэзіі нязменна будзе бруіць з чалавечай душы, з самага сэрца народа. Гэта крыніца непадуладная часу.

Максім Танк

Спробу ж самога пранікнення ў таямніцу паэзіі мы знаходзім у вершы «Паэзія». Што такое паэзія? Што яна ўяўляе для чалавека ў ягоным жыцці? Ці можна без яе абысціся? Аказваецца, не. Шмат пытанняў, але на ўсе іх шукае і дае адказы ў сваім вершы паэт.

Уладзімір Навумовіч.

ПАЭЗІЯ

Я ведаў, што ты — бліскавіца,
Што хмары рассекла;
Я ведаў, што ты — вызваленне
З няволі і пекла,

Вясновая кветка,
Што камень прабіла магільны,
Разведчыка след
На дарозе крамністай і пыльнай;

Я ведаў, што ты — пацалунак,
Ты — дружба і радасць,
Ты — чорствага хлеба скарынка
І сок вінаграду.

А ты аказалася большым:
Ты — кроў, што пульсую па жылах,
Ты — сонца, якое
Прасторы святлом азарыла,

І без чаго, як без маці
Або без радзімы,
Ні нараджацца, ні жыць
На зямлі немагчыма!

1. Якія назвы для паэзіі знайшоў Максім Танк?
2. Чаму, на вашу думку, аўтар даў так многа яе азначэнняў, супастаўленняў з рознымі прадметамі і з'явамі жыцця? Ці сведчыць гэта пра тое, што змест паэзіі нельга вызначыць адным-двума словамі, што сама паэзія вымагае адрозных, кантрасных вобразаў-параўнанняў? Выпішыце з верша Максіма Танка асацыятыўны рад слоў да паняцця «паэзія». Звярніце ўвагу на тое, як паэт тлумачыў узнікненне дадзеных асацыяцый. Складзіце свой асацыятыўны рад з пяці слоў да паняцця «паэзія», патлумачце ўзаемасувязі.
3. Якія вобразна-выяўленчыя сродкі дапамаглі аўтару стварыць такія запамінальныя вобразы паэзіі? Які з іх пераважае?
4. Прадоўжыце пералік пытанняў, на якія шукаў адказ паэт: «Чым з'яўляецца паэзія ў жыцці чалавека?», «Ці можна без яе абысціся?». Знайдзіце ў вершы адказы на гэтыя пытанні.
5. Якую інтанацыю (спакойную, разважлівую, напружаную, узнёслую) вы выбераце для выразнага чытання верша? Абгрунтуйце свой выбар.
6. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Ісака Давідовіча «Вершы». Ці можна сцвярджаць, што мастацкая ідэя верша адпавядае зместу мастацкага палатна? Свой адказ абгрунтуйце.

Ісак Давідовіч. Вершы

ПРА ВЕРШАСКЛАДАННЕ

Рытм і яго роля ў вершы. Найважнейшай адзнакай верша з'яўляецца **рытм**. Рытмічнае гучанне вершаванай мовы дасягаецца перш за ўсё раўнамерным чаргаваннем націскных і ненаціскных складоў або паўтарэннем асобных груп складоў, сярод якіх абавязкова ёсць адзін націскны, а пры ім адзін або два ненаціскныя. Такія групы складоў называюцца **стопамі**. Напрыклад, возьмем радок з твора Якуба Коласа «У яго быў свет цікавы...».

Л'овіць сэрцам спёў прыгожы...

— — — — —

Як бачым, у гэтым радку націскі падаюць на кожны няцотны склад (першы, трэці, пяты, сёмы) і такім чынам утвараюць чатыры двухскладовыя стапы. Раздзелім іх вертыкальнымі рыскамі.

— — | — — | — — | — —

Двухскладовая стапа з націскам на першым складзе называецца **харэем**. Яна тут паўтараецца чатыры разы, таму **вершаваны памер** вызначаецца як чатырохстопны харэй.

Двухскладовыя і трохскладовыя стопы. Стопы ў вершах бываюць **двухскладовыя** (**харэй, ямб**) і **трохскладовыя** (**дактыль, амфібрахій, анапест**).

харэй — —

ямб — —

дактыль — — —

амфібрахій — — —

анапест — — —

Запомніць вершаваны памер дапаможа імя: **Ва́ня, Іва́н, Ва́нечка, Ваню́шка, Іаа́н**.

Назва «харэй» паходзіць ад грэчаскага слова, якое перакладалася як «танцавальны». А ямб атрымаў сваю назву ад імя міфічнай служанкі Ямбі, якая спявала багіні Дзяметры вясёлыя песні. Таму гэты «спеўны» памер ямба супрацьпастаўляецца «танцавальнаму» харэю.

Усе гэтыя стопы і вершаваныя памеры прыведзены і тлумачацца ў слоўніку літаратуразнаўчых тэрмінаў. Звярніцеся да яго і ўважліва перачытайце названыя там творы. Паспрабуйце перадаць іх рытмічныя асаблівасці ў схемах радкоў.

Адметнасці вершаў. Памер верша залежыць не толькі ад стапы, але і ад колькасці стоп у радку. Даўжыня радка моцна ўплывае на гучанне верша, яго рытм. Параўнаем два вершы.

Паміж пўстак, балот беларускай зямлі...

Янка Купала. «Курган».

— — — ' | — — — ' | — — — ' | — — — ' |

Стапа анапеста паўтараецца чатыры разы, гэта значыць, перад намі чатырохстопны анапест. А вось у вершы Якуба Коласа «Ручэй» — двухстопны анапест.

Між алёшын, кустоў...

— — — ' | — — — ' |

І ў першым, і ў другім вершы анапест, але гучанне радкоў рознае.

Рытм у вершы ствараецца не толькі чаргаваннем стоп і іх колькасцю ў радку, але і паўтарэннем саміх радкоў, што асабліва заўважаецца дзякуючы **рыфме** — сугучнасці складоў ці канчаткаў:

Наш дзядзька, мілы наш Антоні,

Ў дзіцячым часта быў палоне...

Рытм верша ствараецца таксама і паўтарэннем **строф** — частак верша з пэўнай рыфмоўкай радкоў, якая рэгулярна паўтараецца на працягу твора:

На усходзе неба **грае**

Пераліўным **блескам**.

Сыпле золата над **гаем**

І над **пералескам**.

Чуць-чуць дрогне, праліецца
 Чырвань на *усходзе* —
 Гэта неба *усміхнецца*
 Людзям і *прыродзе*...

Якуб Колас. «Усход сонца».

Страфа ў паэтычных творах мае важнае значэнне. Паўтараючыся, строфы надаюць вершу большую рытмічнасць, дзеляць яго на роўныя часткі, у аснове якіх ляжыць пэўная інтанацыя, а часам пэўная закончаная думка (як абзацы ў пражайнай мове).

1. Як дасягаецца рытмічнае гучанне вершаванай мовы?
2. Чым адрозніваюцца двухскладовыя стопы ад трохскладовых?
3. Да вершаваных радкоў падбярыце адпаведную рыфму (трэнажор «Вучымся кіраваць рыфмай»).
4. Што такое страфа ў вершы? Чаму яна нагадвае абзац у пражайнай творы?

5. Складзіце памятку «Як вызначаюцца вершаваныя памеры?».
6. Суаднясіце назвы вершаваных памераў — ямб, харэй, дактыль, амфібрахій, анапест — з іх схемамі:

(' _); (_ ' _); (_ _ '); (_ '); (' _ _).

Раней гімназістаў вучылі пісаць вершы, а ў дапамогу ім выдаваліся слоўнікі рыфм. На самай справе паэзіяй такія заняткі ніяк не назавеш, а вось цікавай гульнёй — можна. І называецца яна бурымэ.

Напрыклад:

Хай кожнаму ў жыцці шанцуе,
 Хто нашы прыказкі шануе.

Прафесіяналізм бурыміста заключаецца ў тым, каб імгненна рыфмаваць.

7. Адкажыце на пытанні віктарыны па вершаскладанні.

8. Праект «Майстэрства рыфмоўкі» прадугледжвае назіранне за спосабамі рыфмоўкі канкрэтнага аўтара. Занатуйце рыфмы Максіма Багдановіча. Паспрабуйце пераняць манеру аўтара, навучыцца бачыць знешняе падабенства супрацьлеглых паняццяў і, як вынік, спасцігнуць майстэрства рыфмоўкі.